

KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ PSİKOLOJİ DERGİSİ

Manevi Danışmanlık ve Psikoterapi: Dünyada ve Türkiye’de Manevi Danışmanlığın Gelişimi

Spiritual Guidance and Psychotherapy: Evolution of Spiritual Counseling in Global and Turkish Contexts

Emre GÜRKAN¹, Muhammed AKBAŞ²

Makale Türü: Derleme

Başvuru Tarihi: 25 Aralık 2023

Kabul Tarihi: 24 Haziran 2024

Makaleye Atıf Yapmak için: Gürkan, E., & Akbaş, M. (2024). Manevi danışmanlık ve psikoterapi: Dünyada ve Türkiye’de manevi danışmanlığın gelişimi. *Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Psikoloji Dergisi (KİÜ)*, 2(1), 41-60.

ÖZET: Maneviyat genellikle bireysel inanç ve pratiklerle ilişkilendirilir; kutsallık ve evrene bağlılık duygusu, bireyin gelişimi, kişisel potansiyellerin gerçekleşmesi, anlam arayışı ve yaşam memnuniyeti gibi konuları içerir. Maneviyat, bireyin gelişiminin önemli bir parçası olarak kabul edilir ve psikolojik danışma ilişkilerini, süreçlerini ve sonuçlarını etkileyebilen kültürel bir unsur ve başa çıkma aracı olarak kabul edilir. Pozitif psikolojinin ana unsurlarından biri olan maneviye, psikolojik danışma alanında geliştirilen iyilik hali modelinin temel öğelerinden biridir. Maneviyatın psikolojik danışma ve psikoterapi süreçlerine entegre edilmesi; iç görüyü artırma, umut sağlama ve değişimi kolaylaştırma konusunda etkili bir yöntem olabilir. Yine maneviye ve manevi yönelim, psikolojik danışma ve psikoterapi kuramlarının tedavi ve sağaltım araçlarına ek olarak danışmanın/terapistin alet çantasındaki, danışanın iyiliğine yardımcı olacak terapötik bir araç olarak psikolojik danışma ve psikoterapi sürecinde kullanılıp kullanılmayacağı tartışılmış; Batı’da ortaya çıkmış “manevi danışmanlık” kavramı ve Dünyada ve Türkiye’deki uygulamaları değerlendirilmiştir. Yine “manevi yönelimli psikoterapi kuram, yöntem ve uygulamaları” hakkında literatür taranmış ve bu alandaki Dünya ve Türkiye’deki uygulamalar incelenmiştir. Böylelikle Manevi Danışmanlık ve Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma hakkında temel bir bakış açısı oluşturulmak amaç edinilmiştir.

Anahtar sözcükler: Manevi danışmanlık, manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma, psikoterapi

¹ Sorumlu Yazar, Uzm. Psk. Dan., Marmara Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, emregurkan66@gmail.com, 0000-0001-9924-0570

² Öğretim Görevlisi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, muhammed.akbas@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1088-4618

ABSTRACT: *Spirituality is commonly associated with individual beliefs and practices, encompassing notions of sacredness, connection to the universe, personal development, the realization of potential, the quest for meaning, and life satisfaction. Regarded as a significant component of individual development, spirituality is acknowledged as a cultural element and coping mechanism that can influence the dynamics and outcomes of psychological counseling relationships. As a fundamental aspect of positive psychology, spirituality constitutes one of the foundational elements of the well-being model developed in the field of psychological counseling. The integration of spirituality into psychological counseling and psychotherapeutic processes holds potential as an effective method for enhancing insight, fostering hope, and facilitating change. Moreover, spirituality and spiritual orientation can serve as therapeutic motivations in the counselor's toolkit, complementing therapeutic theories and tools in the realm of psychological counseling and psychotherapy. This study explores the concept of spirituality, discussing its potential utilization as a therapeutic tool in psychological counseling and psychotherapy processes. The concept of 'spiritual counseling' originating in the West is evaluated, along with its global and Turkish applications. Additionally, a review of literature on 'spiritually oriented psychotherapy theories, methods, and applications' is conducted, examining practices both globally and within Türkiye. Thus, the aim of this study is to provide a foundational perspective on Spiritual Counseling Spiritually Oriented Psychotherapy, and Psychological Counseling.*

Keywords: *Spiritual counseling, spiritually oriented psychotherapy and psychological counseling, psychotherapy.*

1. GİRİŞ

Psikolojinin bir bilim dalı olarak kurumsallaştığı tarihsel dönemde hâkim olan bilimsel paradigma pozitivistdir. Pozitivist felsefe, nesnel olarak görünen dünyadan bilgi edinilmesini ön gören ve metafiziksel veya kurgusal tartışmaların bilim dışı olması gerektiğini savunan bir temele oturur (Schultz ve Schultz, 2007). Bununla birlikte, William James ve Gordon Allport gibi kuramcılar, manevi deneyimler konusunda psikolojinin temel bilim boyutunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu isimlerin çalışmaları alanda merak uyandırmış ve başka incelemelere öncülük etmiştir. Psikoterapi ya da genel anlamıyla psikolojik yardım süreçleri bağlamında maneviyat ile ilgili uygulamalı çalışmalar ise görece daha zayıf ilerlemiştir (Ekşi ve Kaya, 2016). Oysaki bireyleri zorlayan stresli yaşantılarla baş etmede maneviyatla ilgili deneyimlerin etkili olduğu tarihsel süreç içerisinde yapılan birçok araştırmada değinilen bir konu olmuştur (Pargament, 2002). Maneviyat-psikoterapi ilişkisi açısından dikkate değer olan süreçlerden biri, özellikle Hristiyanlık inancıyla özdeşleşen pastoral (dinî) danışmanlık hizmetlerinde, danışan ve danışman boyutlarının yanı sıra manevi ve dinsel boyutların da önemli olmaya başlamasıdır. Danışanın anlattığı, danışmanın anlattığı ve sorunun dinsel ve manevi boyutu bir arada değerlendirilir (Özdoğan, 2006).

Maneviyat, bireyin kişilik gelişiminin ayrılmaz ve zorunlu bir unsuru olarak psikoloji alanında giderek daha fazla yer edinmekte ve psikolojik danışma ilişkilerini, süreçlerini etkileyebilen kültürel bir unsur ve başa çıkma faktörü olarak görülmektedir. Özellikle 21. yüzyılda, psikolojik danışma uygulamalarında, danışanların yaşamlarında çok kültürlü bir yaklaşıma duyarlı olma vurgulanmaktadır. Manevi ve dinî inançlara yönelik farkındalık ve duyarlılık, Amerikan Psikolojik Danışma Derneği (ACA) tarafından belirlenen mesleki etik kurallarıyla güvence altına alınmıştır (ACA, 2014). Ayrıca, 2000-2004 yılları arasında ACA tarafından yayınlanan dergilerde “psikolojik danışma ve maneviyat” terimlerini içeren 332 makale, Amerikan Psikoloji Derneği veri tabanında bulunan 75 kitap ve 73 tez yer almıştır (Kasapoğlu, 2017). Manevi yönelimli psikoloji ve psikoterapi yaklaşımlarının ilk kapsamlı ve eleştirel sunumu olarak kabul edilen Manevi Yönelimli Psikoterapi (*Spiritually Oriented Psychotherapy*) kitabının Amerikan Psikoloji Derneği (APA) yayınlarından çıkmış olması, bu alanın olgunlaşmaya başladığının önemli bir göstergesi olarak ele alınabilir. Böyle bir kitabın 2007 yılında basılmış olması ise bu alanın gelişime açık ve yeni bir alan olduğu gerçeğini doğrulamaktadır (Ekşi ve Kaya, 2016).

Bununla birlikte Batı'da, manevi yönelimli danışmanlık ve rehberlik uygulamaları genellikle Hristiyan geleneklerinden türemiştir. Hz. İsa'nın (as) bireylere özel ilgi göstermesi ve tedavi etmesinden hareketle, kilise tarafından bu bir misyon olarak ele alınmış, dolayısıyla Hristiyanlık'ta hastalıklara ve hasta ziyaretlerine özel bir önem verilmiştir. Bu nedenle, Hristiyanlığın erken dönem gelenekleri, öğretileri ve uygulamaları, manevi danışmanlık ve rehberlik için önemli bir kaynak olmuştur (Kılınçer, 2017). Sonraki dönemlerde ise İslami odaklı psikolojik danışma ve model oluşturma çalışmaları hız kazanmış ve hatırı sayılır derecede yayınlar ve araştırmalar ortaya atılmıştır. İnsan doğası çözümlemesine dair İslam dininin açıklamaları “fitrat” kavramı üzerinden ilerler. Fitrat da ruh ve nefis

olarak iki kavram üzerinden açıklanır. Ruh, ulvî, masum ve melekvarî bir saflık taşıyan bir yönüken, nefis ise dünyevi olarak tanımlanan biyolojik dürtülerden sorumlu yandır. İçsel ve dışsal olarak değerlendirilebilecek bu yanların insanda dengeli olması, İslami gelenek açısından sağlıklı bir psikolojiye işaret eder. İslami Psikoterapi yaklaşımları Kur'an ve Hz. Muhammed'in (sav) sünnetinden hareketle, yansıtıcı, yönlendirici ve eleştirel bir bakış açısı geliştirerek psikolojinin ampirik araçlarını kullanır (Shah, 2005). İşte dinî danışmanlar, danışanlarına yönelik hizmet verirken pozitif bilimin yöntemlerine ve tekniklerine daha fazla ilgi göstererek manevi danışmanlık alanında daha nitelikli ve etkili danışmanlık yapma yoluna gitmişlerdir. Bu süreçte, din ve maneviyatla birlikte, psikolojinin kaynakları ve yöntemleri zamanla manevi danışmanlık ve rehberlik pratiğinde kullanılmaya başlanmıştır (Kılınçer, 2017).

Din ve maneviyat, psikoloji sahasına değer katmakta ve dünya hayatına dair getirmiş olduğu açıklamaları sebebiyle insan ilişkilerine dair gelişimsel katkılar sunmaktadır. Dinî danışmanlık, bireylerin kendilerini arama çabasına dinden istifade ile ve psikolojiyle ilgili teorik ve araştırma zemininden kopmadan yardımcı olmaya çalışır (Özdoğan, 2006). Yapılan birçok çalışmada, ruh sağlığı çalışanlarının maneviyat ve dini, psikolojik danışmanlık ve psikoterapi süreçlerinde dâhil etme konusunda yeterli eğitimi almadıklarına ve klinik uygulamalarda manevi ve dinî konuların uygun şekilde nasıl ele alınacağı konusunda eğitimle birlikte potansiyel önyargıların varlığı bulgulanmıştır. Psikolojik danışmanların yaklaşık dörtte üçünün maneviyatın psikolojik danışmanlık görüşmelerinde değerlendirmenin önemli olduğunu düşündükleri ancak kendilerini yetkin hissetmedikleri ifade edilmektedir (Hickson ve ark., 2000; Vieten ve ark., 2013). Maneviyat, manevi danışmanlık ve manevi odaklı psikoterapi kavramları, kapsamlı bir eğitim ve araştırmanın önemi vurgulanarak güncel literatür temelinde incelenecektir.

2. MANEVİYAT VE MANEVİ DANIŞMANLIK

Maneviyat kavramına belirgin ve herkes tarafından kabul görmüş standart bir tanım koymak pek mümkün değildir. Hem Batı'da hem ülkemizde bu belirsizlik henüz aşılamamıştır. Çok boyutlu olması sebebiyle bir tek tanımın yapılamaması, yapılanların da birbirinden farklı ve sınırlayıcı olması, birtakım disiplinler tarafından farklı yönleri ön plana çıkartılarak tanımlanması sebebiyle maneviyat kavramı üzerinde tam olarak bir fikir birliği sağlanamamıştır (Kılınçer, 2017). Maneviyat kavramının, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde "maddi olmayan, manevi şeyler", "yürek, moral gücü", "inanç, ahlak, erdem vb. değerler bütünü" ve dinî başa çıkma anlamında "karşılaşılan zorluk ve tehlikeler karşısında inanç ve ahlaki değerlere bağlılıktan doğan dayanma gücü" olarak dört farklı tanımı bulunmaktadır (TDK, t.y.). Sıfat olarak "manevi" kelimesi ise "görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı" anlamındadır. Maneviyat, Arapça kökenli bir kelimedir ve uzun yıllardır Türkçe'de kullanılmasıyla birlikte son yıllarda "spirituality" kelimesinin karşılığı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. "Spirituality" Türkçe'de "maneviyat" kelimesiyle beraber "ruhsallık, tinsellik (ruhsal olma durumu) vb." olarak da

ifade edilmiştir (Kılınçer, 2017). Aynı zamanda din ve maneviyat tanımlarının da birbirlerinden çoğunlukla ayrı tanımlandığı görülmektedir. Din, daha çok bir inanç sistemine sahip olma ve bu inanç sisteminin önerdiği pratiklere gönülden bağlılık olarak değerlendirilirken, maneviyat daha üst bir kavram gibi görülür ve kutsal/ulvî olan ilahi bir varlığa veya bir hakikate karşı genel bir yakınlık duygusu olarak tanımlanabilir (Hill ve ark., 2013). Maneviyat, dinî bir açıdan değerlendirildiğinde de dinden bağımsız bir perspektifle ele alındığında da bireye güç veren ve çözüm arayışlarında etkisi olan dinamik bir kuvvet olarak ortaya çıkmaktadır (Düzgüner, 2021; Kasapoğlu, 2020). İnsanlık tarihine bakıldığında, farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen her toplumda birçok bireyin dinî veya manevi bir bağlılığa sahip olduğu görülmektedir (Ekşi ve ark., 2020). İnsanlık, tarih boyunca manevi değerlere ve dinî yönelimlere olan ihtiyacını sürdürmüştür (Gökmen, 2021).

Psikoloji literatüründe giderek artan ilgi ve dikkat çeken maneviyat kavramı ve maneviyata yönelik çalışmalarda artış maneviyat kavramına yeni anlamlar yüklenmesine sebep olmuş ve psikoloji alanına bir hareket getirmiştir. Maneviyat, kutsal olana yakınlık ve bağlanma duygusudur. Maneviyat, insanın özü içerisinde bir bağlılık ve yakınlık duygusu uyandırması ve bireylerin huşu ve merak hislerini tahrik etmesi noktalarından (Aten ve Leach, 2009), aynı zamanda dua, ibadet, takdir etme, tövbe, şükür, tevekkül gibi manevi pratiklerle psikolojik sağlamlık ve dinî başa çıkma motivasyonu olarak görülmesinden (Aytan ve Sağır, 2014; Gören, 2023; Gürkan, 2022; Korkmaz ve ark., 2023; Shah, 2005) ve anlam arayışları içermesinden (Frankl, 2019; Göka, 2021; Yalom, 2017) ötürü psikolojinin bir çok farklı noktasına temas etmektedir. Psikoloji sahasından birçok araştırmacının din ve maneviyat hakkında çeşitli görüşleri mevcuttur. Özellikle varoluşçu ve fenomenolojik yaklaşımların özünün kişisel deneyimler olması noktasında dinin ve maneviyatın varoluşsal olduğu ifade edilebilir (Aytan, 2017).

Maneviyat üzerinde araştırmaların yoğunlaştığı görülmekte ve son zamanlarda yapılan çalışmalarda maneviyat kavramı ile ilgili kültürel düzeyde farklı tanım ve yansımaların olduğu açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA) 36. bölümü olan *Din Psikolojisi*, bu yeni araştırmaların sonuçları ışığında 2011 yılında oy birliği ile kurumsal adımları "*Din ve Maneviyat Psikolojisi*" olarak değiştirdiğini ilan etmiş ve din ile maneviyatın ayrı değerlendirilmesinin tarihsel dönüşümüne işaret etmiştir (Düzgüner, 2018). Nitekim maneviyatın sadece dinle tanımlanmanın ötesinde farklı şekillerde ele alınabileceği öne sürülmektedir. Örneğin, Worthington ve Aten (2009) (1) dinî maneviyat, (2) hümanist maneviyat, (3) doğa maneviyatı ve (4) kozmos maneviyatı olarak maneviyat deneyimlerinin farklı boyutları olacağını ifade etmişler. Bunu destekler nitelikte maneviyat tanımıyla ilgili yapılan çalışmaların % 67'sinde "kutsal ya da kutsalı arama" açıklamasında görüş birliği bulgulanmışken, geri kalan tanımlar anlam, amaç ve bilgelik gibi diğer psikolojik manevi yapılar olmaktadır (Vieten ve ark., 2013).

Türkiye'deki alan yazında özellikle 2010 yılından sonra, maneviyatla ilgili olarak birçok sahada yayınlar üretilmeye başlanmıştır. Sosyal hizmetler, sanat, işletme, eğitim, psikoloji, din psikolojisi ve

özellikle hemşirelik bölümü başta olmak üzere sağlık bölümü bunlardan bazılarıdır. 2012 yılından itibaren ise Türkiye’de maneviyatla ilgili konulara yönelik ilgide oldukça yüksek bir artış görülmüştür. Akademik alandaki bu dinamizm, politik düzeyde de etkisini göstermiş ve din psikolojisi ve manevi bakımla ilgili çalıştaylar ve Diyanet ve Sağlık Bakanlığı gibi devlet kurumları arasında manevi alanda çalışmalara yapmak üzere protokoller imzalanmıştır (Düzgüner, 2018). Psikolojik danışmanlık eğitimi noktasında ele alındığında ise manevi yönelimli müdahalelerin değerinin arttığını ve YÖK müfredatlarına “Manevi Danışmanlık” derslerinin girdiğini söylemek mümkündür (Ekşi, 2022).

Son yıllarda, manevi danışmanlık dünya genelinde hızla gelişen bir alandır. Bu alana başvuran birçok kişi, çeşitli dinî zorluklarla karşılaşmakta olup psikolojik tedavi yöntemlerinin entegrasyonu ile yaşadıkları sorunlarda önemli ilerlemeler kaydetmektedir ve bu ilerleme devam etmektedir (Gürsu, 2022). Manevi danışmanlık ve rehberlik; hastalık, yas, ölüm, mahkûmluk, askerlik, yaşlılık, afetler, anlam arayışı, varoluşsal bunalımlar gibi kişinin rutin yaşamını sarsan, zorlu ve sıkıntılı süreçlerde ihtiyaç duyduğu yardım ve moral desteğinin sağlandığı bir hizmet alanıdır. Manevi danışmanlık ve rehberliğin temel amacı, bireylerin yaşamın farklı aşamalarında karşılaştıkları zorluklarla başa çıkarken hissettikleri acı, üzüntü, korku, kaygı, öfke, panik, yalnızlık gibi duygular içinde onlara eşlik etmektir. Bu süreçte, bireylerin yaşamlarını düzenleme ve yaşadıkları olaylara anlam kazandırma konusunda yardımcı olmak da amaçlanır (Ayten ve Düzgüner, 2020; Koç, 2018).

Manevi danışmanlık konusundaki literatürde tek ve kapsamlı bir tanım bulunmamakla birlikte, birçok farklı tanıma ulaşmak mümkündür. Manevi danışmanlık, psikoloji ve teoloji bilgisine sahip uzmanlar tarafından sunulan, sadece zihinsel ve bedensel değil, aynı zamanda ruhsal ihtiyaçlara odaklanan bir yardım hizmetidir (Özkan, 2017). Manevi danışmanlık veya manevi yönelimli psikoterapi, bireylerin hayatında var olan krizlerin çözülmesinde ön ayak olabilir. Maneviyat temelde psikolojik bir kaynak olarak işlev görür, maneviyat korunması, beslenmesi ve dönüştürülmesi gereken alanlara sahiptir ve bazı durumlarda manevi arayış bireysel olarak gerekli olabilir. Manevi yönelimli danışma süreci, danışanların manevi arayışlarını cesaretlendirir ve gelişmelerine yardımcı olur (Shafranske ve Sperry, 2007). Bu danışma sürecinde ihtiyaca göre, dinî veya manevi referanslardan faydalanarak, inanç farklılıkları da dikkate alınarak bireylere rehberlik edilir (Kars ve Kula, 2023).

Manevi danışmanlık ve rehberlik, insanların manevi bağlılıklarına ve dinî ritüellerine saygı göstererek, onlara nihai değerler ve anlamlar konusundaki sorunlarıyla başa çıkma konusunda rehberlik eder. Dinî danışmanlık uygulamalarının farklı alanlara yayılması, belirli bir dine özgü olmayıp diğer dinleri de içermesi, kişilerin kendilerini farklı şekillerde tanımlamaları ve din ile maneviyat arasındaki farkları vurgulamaları, zaman içinde dinî danışmanlık ile manevi danışmanlığın ayrılmasına neden olmuştur (Kılınçer, 2017). Maneviyatla ilgilenen bir ruh sağlığı profesyonelinin yetkin hissetmesi adına danışan deneyimlerinin yalnızca dinî yönlerine değil, aynı zamanda bunların daha az kolay tanımlanan manevi yönlerine de aşına olması önemlidir. Manevi danışmanlık ve manevi yönelimli çalışmalar

yürütecek profesyonellerin aynı zamanda birçok insanın herhangi bir dinî ya da manevi uygulamayla meşgul olmadığına da farkında olması önemlidir (Vieten ve ark., 2013). Şimşek'in (2019) belirttiğine göre, manevi danışmanlığın temel ilkeleri yedi ana başlık altında özetlenebilir: İçtenlik, koşulsuz kabul, empati, somutluk, pozitif atmosfer, doğallık, tutarlık ve güven. Bu prensipler birçok farklı bağlamda uygulanabilir. Bu ilkeler ışığında manevi danışmanlık hakkında özellikle ülkemizde uygulamayı destekleyenlerle desteklemeyenler arasında yaşanan bilimsel ve politik tartışmalar devam etmektedir. Manevi danışmanlık uygulamasına karşı çıkanlar, manevi danışmanlık uygulamasını dindarlaştırma, dine yönlendirme, yetkisi olmadığı halde terapi yapma gibi konularda itirazda bulunurken, destekleyenler ise manevi danışmanlık görev ve yetkilerinin tanımı, kaynakları, yöntemleri ve kavramsal çerçevesinin isimlendirilmesi gibi konularda tartışmaları sürdürmektedir. Dolayısıyla ülkemizde manevi danışmanlık uygulayıcılarının görev tanımı, eğitim süreçleri, görev, yetki, sorumluluk ve akreditasyon meselelerinde problemlerinin devam ettiği görülmektedir (Düzgüner, 2018).

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE MANEVİ DANIŞMANLIK

Batı'da manevi danışmanlık, "spiritual", "religious" ve "pastoral" terimleriyle tanımlanmaktadır. Bu terimler, bu uygulamanın tarihini, kapsamını ve yöntemini belirleyen bazı öncül varsayımları içermektedir. Özellikle "spiritual" olarak çevrilen terim, dinî veya dinî olmayan danışmanlık ve bakım için geniş içerikli bir terimdir (Baygeldi, 2018). Toplumlar tarihsel olarak, din adamlarından sadece dinî konularda rehberlik ve bilgi alma değil, aynı zamanda ihtiyaç duyan kişilere daha yakından ilgi gösterme ve manevi destek sağlama beklentisi içinde olmuşlardır. Orta Çağ'daki skolastik düşünce ve dinî liderlerin toplumlara olan etkileri, manevi rehberlik hizmetlerinin de önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir (Ertunç, 2021). Modern psikoloji ve din olgusu bir araya geldikten sonra psikolojik danışmanlıklarının manevi yönü tartışılmış ve hizmet sürecine kısa sürede başlamıştır. Amerikan Pastoral Danışmanlık Birliği (American Association of Pastoral Counseling-AAPC), Amerikan Hristiyan Danışmanlar Birliği (American Association of Christian Counselors-AACC) gibi dernekler bu sürecin farklı dönemlerdeki sonuçlarıdır. Manevi danışmanların eğitimini ve danışmanlık sürecine ait sorumluluğunu yine günümüze kadar çok sayıda faaliyet gösteren dernekler üstlenmiştir (Baygeldi, 2018).

Manevi danışmanlığın Batı'da yerleşmesi ve kurumsal bir yapı kazanması, resmî eğitimlerin başlamasıyla gerçekleşmiştir. Birleşik Krallık'ta, 2011-2020 döneminde, manevi danışmanlık alanında eğitimle ilgili önemli değişiklikler yapılmıştır. Hristiyanlık dinine ait bilgileri öne çıkarmayı amaçlayan manevi danışmanlık hizmetlerinde, üniversitelerde lisans ve yüksek lisans/doktora programlarına olanak tanındığı ve özel enstitülerde çeşitli eğitimlerin sunulduğu bilinmektedir (Koç, 2020). Aynı şekilde, Amerikan Dinî Danışmanlar Birliği, manevi danışmanlık alanında çalışanlar ve uzmanlar için aşağıdaki etik ilkeleri belirlemiştir (Dilan, 2019):

- Dinî inançlara ve değerlere karşı mutlak bir saygı gösterilmelidir.
- Dinî ve psikolojik bilgi konusunda yeterlilik sağlanmalıdır.
- Toplumdaki dinî kurumlara karşı sorumluluklar bulunmaktadır.
- Ayrıştırmaktan kaçınılmalıdır.
- Birey-toplum ve toplum-birey ilişkisi ihmal edilmemelidir.
- Çeşitli kültürler ve milletler dikkate alınmalıdır.
- Profesyonellik öncelikle ön planda olmalıdır.
- Bireysel haklara saygı ve gizlilik prensipleri gözetilmelidir.
- Danışanın yararı ve çıkarları öncelik taşınmalıdır.
- Manevi Danışmanlık ve Hümanistik Psikoloji yaklaşımları arasındaki değerlendirmeler göz önünde bulundurulmalıdır.

Hıristiyan Batı dünyasında özellikle büyük bir öneme sahip olan manevi danışmanlığın hedefleri arasında manevi eksikliklerin giderilmesi, anlam arayışına çözüm sunmak, çeşitli ruhsal sorunlarda destek sağlanması ve toplumsal işlevselliğin yeniden kazandırılması bulunmaktadır (Ağılkaya-Şahin, 2016; Şimşek, 2019; Yıldırım, 2019). Batı dünyasında, manevi danışmanlık süreçlerinin denetimi ise JCAHO (Joint Commission on the Accreditation of Healthcare Organizations) veya CCAPS (Counseling Center Assessment of Psychological Symptoms) gibi kurumlar tarafından yürütülmektedir (Koç, 2012).

Manevi danışmanlık, Türkiye’de son yıllarda keşfedilen ve ilgi gören bir alan olmasına rağmen, aynı zamanda geliştirilmesi ve daha fazla incelenmesi gereken bir sahadır (Gökmen, 2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetinin ilk olarak hastanelerde uygulanması, 1900’lerin sonlarında gündeme gelmiştir (Ağılkaya-Şahin, 2017; Ayten, 2018; Karaaslan, 2018; Yücel, 2018). Bu dönemde çeşitli isimlerle anılan uygulama, 19.01.1995’te Diyanet İşleri Başkanlığı’nın çeşitli müftülüklere talimatıyla hastanelerde sunulmaya başlanmıştır (Kılınçer, 2017). Ancak, hizmetin başlamasını takiben çeşitli eleştiriler nedeniyle yaklaşık bir buçuk yıl sonra sonlandırılmıştır (Kesgin, 2020). 2015 yılında, manevi destek hizmetinin hastanelerde uygulanması konusu tekrar gündeme gelmiştir (Koç, 2018). Sağlık Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında imzalanan bir protokol çerçevesinde, Ankara, Ordu, Kayseri, Erzurum, İstanbul ve Samsun illerinde pilot uygulamaya başlanmıştır. Bu bağlamda, 12 sağlık kuruluşunda toplam 13 Diyanet personeli görevlendirilmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise 14 ilde, 76 manevi destek personeliyle hizmet verilen şehirlerin ve hastanelerin sayısı artmıştır (Ayten, 2018; Ayten ve Özkan, 2020; Kesgin, 2020). Diyanet İşleri Başkanlığı Göç ve Manevi Destek Birimi’nin 2022 verilerine göre, hastanelerde görev yapan manevi destek personeli sayısı 74 şehirde 205’e yükselmiştir (Kars ve Kula, 2023). Türkiye’de manevi danışmanlık; Sağlık Bakanlığı tarafından hasta ve hasta yakınlarına kurumsal ve düzenli bir şekilde yardım sağlamak amacıyla (Altıntaş, 2018); Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından aile bireyleri ve toplumsal bağların korunması için (Kaya, 2020); Adalet Bakanlığı tarafından cezaevleri ve adli süreçler için (Kesgin ve Erdem, 2018); Diyanet İşleri Başkanlığı

tarafından insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamak üzere (Topuz, 2015) ve madde bağımlılığı ile mücadele eden kurumlar tarafından (Çoban, 2016) geniş bir yelpazede kullanılmaktadır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik, Türkiye’de yeni bir hizmet alanı olduğu için uygulamanın adlandırılması konusunda henüz bir genel fikir birliği sağlanamamıştır. Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) tarafından 7 Ağustos 2019’da alınan 2019/104 sayılı kararla “Manevi Danışman” unvanı bir meslek profesyoneli olarak tanınmış ve 25 Ekim 2019 tarihinde bu karar Resmî Gazete’de yayınlanarak mesleğin adı resmî olarak ilan edilmiştir. Ancak, uygulamanın farklı alanlarda farklı isimlerle anılmaya devam ettiği gözlemlenmektedir (Ayten ve Düzgüner, 2020). Uygulama, "manevi destek", "dinî danışmanlık", "manevi danışmanlık ve rehberlik" gibi çeşitli isimlerle ifade edilmektedir. Diyanet İşleri tarafından kullanıldığında ise uygulamanın hizmet verdiği kurumlara bağlı olarak farklı isimlendirildiği görülmektedir. Özellikle hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti için "manevi destek" terimi yaygın olarak kullanılmaktadır. Hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik sunan personel, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "Göç ve Manevi Destek" birimine bağlı olarak çalışmakta olup, kendilerine ayrılan odalardaki isim levhalarında "Manevi Destek Birimi" ifadesi bulunmakta ve personel, uyguladıkları hizmet için genellikle "manevi destek" terimini kullanmaktadır. Bu nedenle bazı çalışmalarda, uygulamanın genel anlamda tanımlandığı durumlarda "manevi danışmanlık/manevi danışmanlık ve rehberlik" terimleri tercih edilirken, hizmetin hastanelerdeki yönüne odaklanıldığında "manevi destek" terimi kullanılmaktadır (Kars ve Kula, 2023). Türkiye’de manevi danışmanlık uygulamasının en belirleyici özelliği, akademik derneklerde ortaya çıkan mülahazalardan ziyade halkın rehberlik ve dinî destek alma hakkı konusunda devletin sorumluluğuna dair tartışmalardır (Baygeldi, 2018).

4. MANEVİ DANIŞMANLIĞIN UYGULAMA ALANLARI

Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, kurumsal anlamda ilk olarak askeri alanda uygulanmıştır (Karaaslan, 2018). İkinci olarak, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri hastanelerde kullanılmaya başlanmıştır (Şirin, 2016). Hekimler ve sağlık personeli, bireyin fiziksel sağlık boyutuna odaklanırken; psikologlar, psikolojik danışmanlar ve psikiyatristler psikososyal boyutlarına yardım sağlamaktadırlar. Manevi danışmanlar ise bireylerin kendi sorunlarına, inançlarıyla ilişkilendirilmiş çözümler geliştirmelerine destek olmaktadır (Güven, 2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, huzurevleri, cezaevleri, yurtlar, kadın sığınma evleri, çocuk esirgeme kurumları gibi insanların manevi destek ve rehberliğe ihtiyaç duydukları hemen her yerde bu hizmet sunulmaya başlanmıştır (Baygeldi, 2018; Karaaslan, 2018; Topuz, 2016).

İnsan, biyo-psiko-sosyal-manevi bir varlık olarak, bu dört boyutun dengeli bir ilişkisi sayesinde sağlıklı bir yaşam sürdürebilmektedir. Bu perspektif, günümüzde sağlık hizmetlerinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Artık hastaların yalnızca fiziksel sağlık yönlerine odaklanan tıbbi yaklaşım yerine, hastalık sürecinden geçen bireyin biyolojik, psikolojik, sosyal ve manevi yönlerini de içeren

bütüncül bir yaklaşımın gerekliliği giderek daha fazla vurgulanmaktadır (Boztilki ve Ardiç, 2017; Pieper ve ark., 2016). Bu sebeple manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin hastane, okul, ordu, huzurevleri, öğrenci yurtları, kadın sığınma evleri ve çocuk esirgeme kurumları gibi farklı kurumlarda uygulanması bir gerekliliktir.

Yapılan çalışmalar yas sürecinde manevi boyutlardan destek alınması ile olumlu kazanımların elde edilebildiğini ortaya koymaktadır. Maneviyatın yaşla ilgili destek verilirken duygusal sağlığa ve ruhsal iyi oluşa katkıları bakımından çok farklı düzeylerde faydalanılabilecek bir alan olarak karşımıza çıktığı görülmektedir (Yaman, 2017). Hastalık gibi zorlu süreçler, geleneksel yaşam düzeninde çeşitli değişikliklere neden olmaktadır. Hastane ortamının sosyal izolasyona yol açan etkisi, hastalığın getirdiği acı ve kaygı, psikososyal uyum sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Ayten ve Özkan, 2020; Seçer ve ark., 2021). Bu nedenle birey, bu süreçte kendisi, çevresi ve Yaratıcı ile olan ilişkilerinde olumsuzluklar yaşayabilir. İlişkiler sorgulanabilir, kurulan bağlantılarda yeniden düzenlenme ihtiyacı duyulabilir. Bu bağlamda birey hem psikososyal hem de manevi anlamda bir bunalıma sürüklenebilir.

Hayatı etkileyen olumsuz olaylara karşı din/maneviyat, birçok insan için teselli kaynağı olabilir. Din ve maneviyat, yaşanan zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı olarak kişiye güç ve destek sağlar (Ayten ve Düzgüner, 2020; Ekşi ve ark., 2016). Maneviyat ve dinin psikolojik açıdan en önemli faydası, bireyin anlam dünyasını oluşturmasına yardımcı olan sunduğu değerler ve hayata dair açıklamalarıdır. Ayrıca din/maneviyat, sosyal açıdan da kişinin sağlıklı ilişkiler kurmasına katkı sağlayarak yönlendirici bir rol oynar (Ekşi ve ark., 2016). Araştırmalar, dinin ve maneviyatın sosyal destek sağlaması ve sosyal uyumu kolaylaştırmasının, yalnızlık duygusunu ve sosyal izolasyonu azalttığını ve psikolojik sağlamlığı olumlu etkilediğini göstermektedir (Ekşi ve ark., 2020; Gürkan, 2022).

5. PSİKOTERAPİDE MANEVİYATIN KULLANIMI

Kadim insan anlayışında, varoluşçu ve post modern psikoloji yaklaşımlarında insanın aşkın gelişim ihtiyacının engellenmesinden kaynaklanan psikolojik nitelikli birtakım problemlerin varlığı ortaya konulmaktadır (Ekşi ve ark., 2016). Childs'un (2014) ifadesiyle, psikolojinin önde gelen isimleri Freud ve Ellis, din ve maneviyatın psikoterapiye entegre edilmesine olumsuz yaklaşırken; Jung, Maslow ve Allport gibi diğer psikologlar bu entegrasyonu savunmuşlardır. Özellikle dindar danışanlarda, din ve maneviyat unsurlarının psikoterapiyle birleştirilmesinin klinik müdahalenin daha etkili olmasına yol açtığı bulgusu, dinin psikoterapide yer almaması gerektiğini düşünenlerin, din ve maneviyatın psikoterapiyle birleştirilmesinin zorunluluğu ve değeri konusunda ikna olmalarına neden olmuştur (Kasapoğlu, 2017). Maneviyatla çalışan terapistler için din ve maneviyatın ne anlama geldiğini bilmek, terapide kullanım açısından güçlü bir bakış açısı sağlar (Summermatter, 2017). Maneviyatla çalışacak psikoterapistlerin, kendilerine (1) danışanları için ruhsal açıdan güvenli ve onaylayıcı bir terapötik ortam yaratma, (2) etkili bir terapi yürütme becerisine sahip olup olmadıklarını sorarak manevi yeterlilik düzeylerini kendi kendine değerlendirebilmeleri için cesaretlendirme, (3) eğer belirtilirse, danışanların

tedavi ve iyileşme sırasında inanç ve maneviyat kaynaklarına erişmelerine yardımcı olmak için dinî ve manevi müdahaleleri kullanma veya teşvik etme ve (4) etkili bir şekilde danışma ve işbirliği yapma ve ihtiyaç halinde din adamlarına ve diğer pastoral profesyonellere başvurma konularına açık olmaları gerekmektedir (Richards, 2009). Pargament (2007), maneviyatın terapide kullanımını danışandan, terapistten ve süreçten kaynaklı olarak üçe ayırmış ve her birini ayrı ayrı açıklamıştır. Ona göre maneviyatın;

- a. Danışandan kaynaklı olarak terapide kullanılmasının nedenleri şöyledir:
  - Danışanın maneviyatı güçlüyse bunu seansların dışında bırakamaz.
  - Danışanın maneviyatla ilgili problemleri psikolojik sorunlara neden olabilir.
  - Danışanın psikolojik sorunları manevi problemlere neden olabilir.
  - Danışanın probleminin çözümünde maneviyat iyi bir kaynak olabilir.
  - Maneviyat sorunu çözmeye karşı bir direnç kaynağı olabilir.
  - Danışan daha büyük sosyal, kültürel ve/veya dinî bağlamı terapiye getirebilir.
- b. Terapistten kaynaklı maneviyatın kullanım nedenleri:
  - Terapist, manevi inançlarını oturum dışında bırakamaz.
  - Maneviyatı seanslara dâhil etmek, terapistin manevi yönelimli terapideki profesyonelliğine göre değişir.
  - Manevi yönelimli psikoterapi, terapistin yetkinliğini gerektirir. Buna manevi bilgi, açıklık, hoşgörü, öz-farkındalık, mutluluk ve özgünlük de dâhildir.
- c. Süreci zenginleştirmek için manevi yönelimli psikoterapiyi benimseme nedenleri:
  - Psikoterapinin manevi bir boyutu vardır.
  - Terapistin ve danışanın manevi bakış açısı terapiyi etkiler.
  - Psikolojik ve manevi değişiklikler, kutsallık doğrudan bir odak noktası olmasa bile birlikte gerçekleşir.
  - Teknikler, herhangi bir terapötik yöntemin açıkça maneviyat boyutuna odaklanmasıyla zenginleştirilir.
  - Maneviyatı ele almak, psikolojik sorunlara yeni bakış açıları ve çözümler sağlayabilir.
  - Din ve maneviyat kişilerin psikolojik yönelimlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kendini dindar veya maneviyatlı olarak tanımlayan insanlar içinde de psikolojik işlevsellik açısından maneviyatın hayatlarının merkezinde olduğu bireyler olabildiği gibi, maneviyatın yaşamlarındaki etkisi daha az olan bireyler de vardır.

Maneviyat, dinî aidiyet ve dinî katılım konuları psikoterapide, her bir danışanda dikkate alınmalıdır. Maneviyat ve dinî deneyim, merkezde olmadığı durumlarda bile iyileşme sürecine katkıda bulunacaktır. Terapi süreci, bireyin manevi deneyimlerini ifade etmesine olanak sağlayacaktır. Terapi sürecinde manevi alana duyarlı olmak bu yaklaşımda teşvik edilmekle birlikte bazı durumlarda

maneviyat yönelimli psikoterapinin uygulanarak doğrudan manevi alanda çalışılması da faydalı olacaktır (Pargament, 2007).

Din ve maneviyat insanın bütün davranış, tecrübe ve duygu dünyası ile olumlu ya da olumsuz sürekli bir ilişki içerisinde olmuş ve araştırmalarla bu ilişki irdelenmiştir (Kılınçer, 2017). Örneğin, 2018 yılında İngiltere'de gerçekleştirilen bir araştırmada, 16 yaşlı bireyle yapılan görüşmelerle maneviyatın yaşlılar için taşıdığı anlamlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, din yaşlıların yaşamlarında bir güç kaynağı olarak işlev görmekte, zorlu yaşam olaylarıyla başa çıkmada rahatlama ve umut sağlamakta, aidiyet ve bütünlük hissi oluşturmaktadır. Ayrıca, yaşlılar yaşam olaylarına ek olarak yaşlılıkla birlikte gelen zorlukları dua ve inanç sayesinde aşabildiklerini ifade etmişlerdir (Malone ve Dadswell, 2018). Bu araştırmadan elde edilen verilerin, yaşlılarla çalışan psikoterapistler için terapi sürecine yansıtılmasının önemi kaçınılmazdır.

Yapılan araştırmaların ortaya koyduğu değişimlerden biri maneviyatın insanın ruh sağlığı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini fark etmek ve bunun sağaltım sürecindeki işlevini test etmek olmuştur. Bu gelişimle birlikte din terapiden dışlanmak yerine bazı danışmanlar için terapinin anahtarlarından biri haline gelmeye başlamıştır. Son dönemde pastoral terapi, transpersonal (sufi) terapi gibi manevi temelli yaklaşımlar olduğu gibi, bilişsel davranışçı yaklaşım, hümanist yaklaşım gibi seküler yaklaşımlara manevi uygulamalar entegre edilerek uygulamalar yapılmış ve bu uygulamalar test edilmeye başlanmıştır. Bu uygulamalar, maneviyatın olumsuz stresle baş etme de dâhil önleyici ve koruyucu bir faktör olduğu ve iyileşmeye kaynaklık ettiği, semptomlar kötüleştikçe inançtan davranışsal ve bilişsel olarak uzaklaşıldığı tespitleriyle daha da önem kazanmaktadır (Shafranske ve Sperry, 2007). Yapılan bazı araştırmalar, manevi düşünce ve davranışların bazen danışanların sorunlarını çözmeye destekleyici olabileceğini, bazen ise var olan sorunun kötüleşmesine veya sorunların kaynağı olmasına neden olabileceğini göstermiştir (Summermatter ve Kaya, 2017).

Dinî düşünceler ve davranışlar sadece Hristiyan ve Yahudi danışanlarda değil, Müslüman danışanlarda psikopatolojik semptomların artmasında ya da tam tersi azalmasında önemli bir role sahiptir. Bazı klinik çalışmalarda kendini dindar hisseden Müslüman danışanlar için seküler tedavilere dinî yönelimli psikoterapi teknikleri eklenerek klinik iyileştirme hızlandırılabilir (Vasegh, 2009). Başka bir çalışmada, yaygın anksiyete bozukluğu tanısı almış dindar Müslüman danışanlarda standart bilişsel terapi (BDT) ile dinî tekniklerin birlikte kullanılmasının iyileştirmeyi hızlandırdığı belirlenmiştir. Yine kayıp yaşayan dinî yönelimli psikoterapi alan danışanların, sadece standart psikoterapi alan kontrol grubuna göre daha hızlı iyileştikleri tespit edilmiştir (Amer ve Jalal, 2015). Dinî metinler aracılığıyla işlevsiz, rahatsız edici ve kendi kendine yıkıcı düşünceleri tartışmak, bu düşünce ve davranışları kaydetmek, danışanların şükrettiklerini fark etmelerini ve mucizeleri hatırlamalarını sağlamak, dinî müzikler ve ilahiler kullanmak, günlük tutma, dua ve ibadetleri takip etmek ve bu etkinlikleri

değerlendirme stratejileri ile birçok farklı manevi yöntem, psikoterapi seanslarına entegre edilebilmektedir (Tan ve Johnson, 2007).

Maneviyatın içerisinde kendisine yer bulduğu Hümanist psikoloji bağlamında, danışanlara manevi anlamda destek olmak isteyen bir psikoterapist, önce kendi ruhuyla temas ve ilişki halinde olmalıdır. Terapist önce kendi ruhunun nasıl beslendiğini öğrenmeli ve kendi maneviyatını geliştirmelidir. Bununla birlikte eğer danışan manevi seviyede iyileşmek istiyorsa, terapist-danışan ilişkisi daha fazla önem kazanmaktadır (Kılıç, 2017). Tasavvufi yaklaşımlardan olan Sufi terapide maneviyatın kullanımını ele aldığımızda, insanların eşit görülmesi, şefkat ve merhametle muamele sunulmasıyla birlikte hem ruh hem de mana boyutunun anlaşılması için bir mürşit gerekmektedir. Sufi terapide amaç, asıl keşif yolculuğuna çıkan kişinin danışanın kendi olması ve danışanın nasıl bir hayat yaşamak istediği ile yüzleşmesinin önemidir (Reis, 2015). Anlam kazandırma yoluyla tedaviyi amaçlayan logoterapiye göre ise, insanın varoluş amacı haz, iktidar veya kendini gerçekleştirmek değil, anlam kazanmaktır. Maneviyat anlamla yakından ilişkilidir. Çünkü insanın varoluşu, anlam arayışı içeren bir varoluştur ve insan, anlamın tam olarak ne olduğunu bilmese bile anlam hakkında önceden bir tür bilgi, inanç ve maneviyata sahiptir. Logoterapide danışan, hayatın anlamıyla yüzleştirilir ve bu anlamı keşfetmeye yönlendirilir. Hayatın anlamına ulaşmak, danışanın nevrozunu aşmasına katkıda bulunur (Frankl, 2019). Farkındalık temelli psikoterapilerden Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT) de maneviyatın yoğun bir şekilde çalışıldığı ekollerin başında gelmektedir. ACT'in temel vurgusu psikolojik esnekliktir (Harris, 2022). Maneviyatın bir değer olarak terapi sürecine katılması, bilişsel ve duygusal esnekliği artırabilir, psikoterapi sürecinin çözüme yaklaşmasını hızlandırabilir, umut duygusunu artırabilir, maneviyat gibi danışanın/kişinin yaşamının birçok alanına olumlu katkı sağlayacağı düşünülebilir (Akbaş, 2021; Aslan ve Türk, 2022; Gürkan, 2022).

6. SONUÇ

Literatüre bakıldığı zaman, manevi danışmanlık alanı ülkemizde yeni gelişmekte olan bir alandır. 1900'lerin başında Amerika'da ortaya çıkmış olan Pastoral/Dinî Danışmanlık benzeri uygulamalar, ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı nezareti altında yürütülmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte, maneviyat ve manevi yönelim danışanlar için kültüre duyarlı bir motivasyon kaynağı olabilmektedir. Danışanın terapötik ortama ya da danışma ortamına getirdiği manevi materyal, eğer danışanın iyi olmasına katkı sağlayacak ise değerlendirilmeli, eğer danışana zarar verecek bir minvalde ise maneviyatın danışana zarar veren boyutları çalışılmalı ve farkındalığa odaklanılmalıdır. İnsanın manevi boyutu ele alındığında, yaşamına yüklediği anlamların, hedeflerin ve benimsediği inançların öne çıktığı gözlemlenmektedir. Maneviyat, "ilgi ve önem", "anlam ve amaç", "değer ve inanç" gibi üç temel unsura dayanmaktadır (Aytan ve Düzgüner, 2020). Dinî ve manevi yönelim, kişinin yaşadığı zorluklarla başa çıkma sürecinde pasif bir tutum yerine etkin bir destek sağlamaktadır. Din ve maneviyatın sunduğu

perspektif ile birey, mevcut olumsuz bakış açısını değiştirerek karşılaştığı zorlayıcı durumu, kişisel gelişimi ve değişimi için bir fırsata dönüştürebilmektedir (Özkan, 2019).

Dünya'daki Dinî/Pastoral/Manevi Danışmanlık hizmetleri, manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma uygulamaları ile Türkiye'deki gelişmeler birlikte göz önüne alındığı zaman, yeni kuram ve yaklaşımlar geliştirilmeli ve kültüre duyarlı çalışmalar yapılmalıdır. Meslek sınırları ve tanımları netleştirilerek, literatürdeki kavram karmaşası önlenmeli ve literatüre berraklık kazandırılmalıdır. Bununla birlikte, manevi danışmanlığın profesyonel ve bilimsel bir ruh sağlığı hizmeti verebilmesi için ve maneviyatın psikoterapi ve psikolojik danışma süreçlerinde sağlıklı bir sağaltım aracı olarak kullanılması adına etik çerçeve ve sınırlar belirlenmelidir.

Türkiye'de manevi danışmanlık ya da manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma adına yapılacak ruh sağlığı hizmetleri, kültüre duyarlı maneviyat “motivasyonunu” ve “terapötik sağaltım aracını” göz ardı etmeden, bilimsel temelli ve psikoloji biliminin bir asrı aşkın birikiminden hareketle etik bir çerçevede uygulanmalı ve danışanın iyiliği yönünde faydalı bir yardım hizmeti sunmalıdır. Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin, Diyanet İşleri Başkanlığı, manevi danışmanlıkla ilgili kurullar ve akademi iş birliğiyle gelişme gösterdiği belirtilmiştir. Aile ve dinî rehberlik çalışmalarının, çocuk sevgi evleri, kadın konuk evleri, huzurevleri, cezaevleri, öğrenci yurtları, hastaneler ve rehabilitasyon merkezlerinde sürdürüldüğü ve olumlu geri bildirimler alındığı ifade edilmektedir (Ayten ve Düzgüner, 2020).

Özetle, maneviyat temelinde manevi danışmanlık ve manevi yönelimli psikoterapi birbirinden ayrılmaktadır. Manevi danışmanlık daha çok dinî literatür üzerinden ilerlerken, manevi yönelimli psikoterapi, psikolojik danışma sürecinde ağırlıklı olarak manevi konuların çalışılması anlamına gelmektedir. Psikolojik danışmanlık süreci, danışanın önem verdiği ve çalışmayı istediği konuları derin bir özveri ve açık yüreklilikle konuşulabilmesi sanatı olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, maneviyat dinî kaynaklı bir kavram gibi değerlendirilse de özellikle pozitif psikolojinin ortaya çıkması ile daha fazla konuşulur ve araştırılır hâle gelmiştir. İnsanlara her ne iyi geliyorsa onun terapide konuşulması ve çalışılmasına daha fazla kıymet verilen bir bakış açısıyla birlikte maneviyat araştırmaları daha da geliştirilmiştir. Kabul ve Kararlılık Terapisi gibi farkındalık temelli terapi yaklaşımlarının vesilesiyle psikoloji sahasındaki ortodoksi kırılmış ve karakter güçlerinin geliştirilmesinin altı çizilerek, patolojilere odaklanmak yerine pozitif becerilerin geliştirilmesine odaklanan bir anlayış daha fazla hâkim olmaya başlamıştır. Bu nedenle bu çalışmada, maneviyat gibi aşkınlık deneyimlerinin ve kişisel tecrübelerin psikolojik danışmanlık süreçlerinde konuşulmasının ve belirli kuramlar çerçevesinde araştırmalara konu olmasının önemini vurgulayan bir derleme çalışması yapılmaya niyet edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın literatürdeki bir boşluğu dolduracağına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACA. (2014). Code of ethics. <https://www.counseling.org/resources/aca-code-of-ethics.pdf> adresinden adresinden 04 Ocak 2019 tarihinde alınmıştır.
- Ağılkaya-Şahin, Z. (2017). *Manevi bakım ve danışmanlık*. Marmara Akademi Yayınları.
- Ağılkaya-Şahin, Z. (2016). Theoretical foundations of pastoral care in Christian tradition. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1(1), 47-77. <https://doi.org/10.12738/spc.2016.1.0002>
- Akbaş, M. (2021). *Umudu yordamada şükran ve özgecilik* (Tez No. 669085) [Yüksek lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Altıntaş, M. E. (2018). Hastanelerde gerçekleştirilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine nitel bir araştırma (Kayseri örneği). *Review of the Faculty of Divinity of Amasya University*, 11(11), 221-256. <https://doi.org/10.18498/amauidf.503975>
- Amer, M. M. & Jalal, B. (2015). Bireysel psikoterapi/psikolojik danışma (S. Ahmed & M. M. Amer, Ed.), *Müslümanlar için psikolojik danışma kültüre ve dine duyarlı ruh sağlığı müdahaleleri* içinde (V. Yorgun, Çev., s. 87-117). Nobel.
- Aslan, Ş., & Türk, F. (2022). Comparison of concepts of cognitive flexibility and psychological flexibility. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(1), 119-130. <https://doi.org/10.18863/pgy.917360>
- Aten, J. D., & Leach, M. M. (2009). A primer on spirituality and mental health (J. D. Aten & M. M. Leach, Ed.), *Spirituality and the therapeutic process: A comprehensive resource from intake to termination* içinde (s. 9-14). American Psychological Association. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/11853-001>
- Ayten, A. (2017). Psikoloji ve din psikologların din ve tanrı görüşleri (5. baskı). İz Yayınları.
- Ayten, A., & Düzgüner, S. (2020). *Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri temel bilgiler kılavuzu*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ayten, A., & Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dinî başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(47), 5-18. <https://doi.org/10.15370/muifd.86222>
- Ayten, A. (2018). *Din ve sağlık*. Marmara Akademi Yayınları.
- Ayten, A., & Özkan, A. (2020). *Hastanelerde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri* (2. baskı) (A. Ayten & S. Düzgüner, Ed.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Baygeldi, M. R. (2018). Türkiye’de modern sorunlara dini bir çözüm olarak manevi danışmanlık uygulaması: Mevcut durum ve öneriler. *SETA Analiz*, 234, 1-31.
- Boztilki, M., & Ardıç, E. (2017). *Spirituality and health*. *Journal of Academic Research in Nursing*, 3(1), 39-45. <https://doi.org/10.5222/jaren.2017.1008>
- Childs, C. Y. (2014). *Exploratory factor analysis of the spiritual wellness inventory*. [Doktora tezi, Cleveland State University]. ETD Archive. <https://engagedscholarship.csuohio.edu/etdarchive/65>
- Çoban, M. (2016). Uyuşturucu madde bağımlılığı ile mücadelede manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının yeri ve önemi: İstanbul örneği (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik* içinde (s. 127- 165). DEM.
- Dilan, H. (2019). *Manevi danışmanlık ve varoluşçu psikoterapi* (Tez No. 591905) [Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Düzgüner, S. (2018). Nereden çıktı bu maneviyat: Manevi bakımın temellerine ilişkin kültürlerarası bir analiz (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik cilt-1* içinde (s. 17). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

- Düzgüner, S. (2021). *Maneviyat algısı ve yansımaları*. Çamlıca Yayınları.
- Ekşi, H. (2022). *Manevi yönelimli psikolojik danışma* (2. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık
- Ekşi, H., & Kaya, Ç., (2016). *Manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma*. Kaknüs Yayınları.
- Ekşi, H., Kaya, Ç., & Çiftçi, M. (2016). Maneviyat ve psikolojik danışma (H. Ekşi & Ç. Kaya, Ed.), *Manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma içinde* (s. 13-28). Kaknüs Psikoloji.
- Ekşi, H., Kırca, B., Aydoğdu, B. N., & Saruhan, V. (2020). Manevî danışmanlık uygulama alanları (H. Ekşi, Ed.), *Manevî yönelimli psikolojik danışma içinde* (s. 300-340). Nobel Yayıncılık.
- Ekşi, H., Kaya, Ç., & Okan, N. (2020). Maneviyat ve psikolojik danışma (H. Ekşi, Ed.), *Manevi yönelimli psikolojik danışma içinde* (s. 1-24). Nobel Yayıncılık.
- Ertunç, A. (2021). Sağlık tesislerinde yürütülen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine bir değerlendirme. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(16), 556-580. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.898315>
- Frankl, E. V. (2019). *İnsanın anlam arayışı* (54. baskı) (S. Budak, Çev.). Okuyan Us Yayıncılık.
- Göka, E. (2021). *Psikoloji, varoluş, maneviyat*. Kapı Yayınları.
- Gökmen, A. (2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik çalışmaları üzerine bir bibliyografya denemesi (2017-2020). *Akif*, 51(1), 174-195. <https://doi.org/10.51121/akif.2021.21>
- Gören, A. B. (2023). Afet sonrası ikincil travmatik stres ve dini başa çıkma: Kahramanmaraş depremi örneği. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 80-100. <https://doi.org/10.33420/marife.1280604>
- Gürkan, E. (2022). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlıklarını yordamada bilişsel esneklik ve maneviyatın rolü* (Tez No. 753035) [Yüksek lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gürsu, O. (2022). *Manevi danışmanlar için kılavuz: Danışma ilke, beceri ve teknikleri*. Çamlıca Yayınları.
- Güven, H. (2021). Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri temel bilgiler kılavuzu. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 3, 203-212. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tmdrd/issue/63388/871842>
- Harris, R. (2022). *Kabul ve kararlılık terapisi. ACT'i kolay öğrenmek: İlkeler ve ötesi için hızlı bir başlangıç* (Hasan T. Karatepe & K. Fatih Yavuz, Çev. Ed.). Litera Yayıncılık.
- Hickson, J., Housley, W., & Wages, D. (2000). Counselors' perceptions of spirituality in the therapeutic process. *Counseling and Values*, 45(1), 58-66. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.2000.tb00183.x>
- Hill Peter C., Pargament Kenneth I., Hood Ralph W., McCullough Michael E., Swyers James P., Larson David B., & Zinnbauer Brian J. (2013). Din ve maneviyatı kavramlaştırma: Birleşme ve ayrılma noktaları (N. Kınter, Çev.). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 85-118. <https://dergipark.org.tr/en/pub/comuifd/issue/4096/53999>
- Karaaslan, S. (2018). Manevi bakım hizmetlerinde etik kurallar ve profesyonel standartlar (ABD, Kanada ve İngiltere örnekleri) (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik cilt-1* içinde (2. baskı, s. 281-302). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Kasapoğlu, F. (2017). Psikolojik danışma süreci ve maneviyat bir bütünleştirme arayışı. *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 19, 141-157. <http://dx.doi.org/10.17540/hy.v10i19.361>
- Kasapoğlu, F. (2020). *Psikolojik danışmanların manevi konulara ilişkin tutumları*. Gece Yayınları.

- Kars, M. S., & Kula, M. N. (2023). Çevresel ve manevi faktörler bağlamında hastanelerdeki manevi destek hizmetinin psikososyal uyuma etkisi. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 7, 65-100. <https://doi.org/10.56432/tmdrd.1254178>
- Kaya, S. N. (2020). Sosyal hizmetlerde manevi danışmanlık ve rehberlik. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 2, 235-241. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tmdrd/issue/59144/822600>
- Kesgin, B., & Erdem, M. (2018). Türkiye’de manevi destek hizmetlerinin kurumsallaşması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 69-92. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=778236>
- Kesgin, H. (2020). Sosyal hizmet kurumlarında manevi destek hizmetleri. *Maneviyata duyarlı sosyal hizmet içinde* (s. 243-270). Grafiker Yayınları.
- Kılıç, H. N. (2017). Hümanist psikoloji bağlamında maneviyat (H. Ekşi, Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat kuramlar ve uygulamalar içinde* (s. 115-141). Kaknüs Psikoloji.
- Kılınçer, H. (2017). Manevi danışmanlık ve rehberlik (MDR) üzerine: Psikoloji, ilahiyat ve tıp alanlarında maneviyat ve MDR algısı (A. Ayten, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik: Teori ve uygulama alanları içinde* (s. 19- 60). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Koç, M. (2018). Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hastanelerdeki manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri (1995-2015): Sınırlılıklar ve bir eğitim programı önerisi (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik içinde* (2. baskı, s. 321- 362). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Koç, M. (2020). Birleşik Krallık’ta manevi danışmanlık eğitimi (2020) ve uygulaması (2011) üzerine değerlendirmeler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 1, 13-62. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tmdrd/issue/55695/743707>
- Koç, M. (2012). Manevî-[psikolojik] danışmanlık ile ilgili Batı’da yapılan bilimsel çalışmaların tarihi ve literatürü (1902-2010) üzerine bir araştırma-I. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 201-237. <https://dergipark.org.tr/en/pub/cuilah/issue/4183/54926>
- Korkmaz, S., Akyürek, R. & Karaçalı, M. (2023). Dini başa çıkma, şükür, takdir etme, endişe ve anksiyete ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 738-766. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1305224>
- Malone, J., & Dadswell, A. (2018). The role of religion, spirituality and/or belief in positive ageing for older adults. *Geriatrics*, 3(2), 28. <https://doi.org/10.3390/geriatrics3020028>
- Özdoğan, Ö. (2006). İnsanı anlamaya yönelik bir yaklaşım: Pastoral psikoloji. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(2), 127-141. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000054
- Özkan, A. (2017). Hastanelerde sunulan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri üzerine bir araştırma (A. Ayten, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik teori ve uygulama alanları içinde* (s. 61-101). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Özkan, A. (2019). Manevi danışmanlıkta kullanılan kavramlar ve pratikteki algısı (A. Ayten, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik farklı alanlardan araştırma bulguları ve değerlendirmeler içinde* (s. 45-97). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Pargament, K. I. (2002). The bitter and the sweet: An evaluation of the costs and benefits of religiousness. *Psychological Inquiry*, 13(3), 168-181. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1303_02
- Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy understanding an adressing the sacred*. The Gullford Press.

- Pieper, J., Hijweege, N., & Smeets, W. (2016). Attentiveness to religious/spiritual coping and meaning questions of patients. *Journal of Empirical Theology*, 29(1), 78-100.
https://brill.com/view/journals/jet/29/1/article-p78_4.xml
- Reis, B. (2015). Tasavvufî sosyal hizmet/sûfilerin manevî terapi yöntemleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 165-170.
- Richards, P. S. (2009). Toward religious and spiritual competence for psychologists: Some reflections and recommendations. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40, 389–391.
- Seçer, İ., Yıldırım, M., Karabulut, F., Dağcı, A., Angın, N. Y., Vural, M. E., Bayram, N. N., Çinici, M., & Kızılgöçer, M. (2021). Covid-19 sürecinde yaşlılarda ruh sağlığı ve dinî başa çıkma uygulamalı bir model geliştirilmesi ve etkililiğinin test edilmesinin tanıtımı (Ö. F. Söylev, O. Gürsu, & B. Demirtaş, Ed.), *Olağanüstü durumlarda manevi danışmanlık ve rehberlik: disiplinlerarası araştırmalar* içinde (s. 249-273). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2007). *Modern psikoloji tarihi* (Y. Aslay, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Shafranske, E. P., & Sperry, L. (2007). Addressing the spiritual dimension in psychotherapy (L. Sperry & E. P. Shafranske, Ed.), *Spiritually oriented psychotherapy* içinde (s. 333-350). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10886-001>
- Shah, A. A. (2005). Psychotherapy in vacuum or reality: Secular or Islamic psychotherapy. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 3(1-2), 1-18.
- Summermatter, A. (2017). Bilişsel davranışçı terapiler ve maneviyat (H. Ekşi, Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat kuramlar ve uygulamalar* içinde (s. 87-113). Kaknüs Psikoloji.
- Summermatter, A., & Kaya, Ç. (2017). An overview of spiritually oriented cognitive behavioral therapy. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2, 31-53.
<https://doi.org/10.12738/spc.2017.1.0017>
- Şimşek, F. Z. (2019). *Manevi danışmanlık ilkeleri bağlamında Mevlâna ve Yunus Emre düşüncesinin değerlendirilmesi* (Tez No. 596767) [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Şirin, T. (2016). Manevi danışma ve rehberlikte yeni bir model önerisi: İHSAN modeli ve vaka sunumu (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik içinde* (s. 187-211). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Tan, S.-Y., & Johnson, W. B. (2007). Spiritually oriented cognitive-behavioral therapy (L. Sperry & E. P. Shafranske, Ed.), *Spiritually oriented psychotherapy* içinde (s. 77–103). American Psychological Association.
- Topuz, İ. (2015). Cami din görevlilerinin yeterliliklerinin manevi danışmanlık açısından değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 27-56.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/sduifd/issue/48318/611697>
- Topuz, İ. (2016). Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinde temel nitelik ve yeterlilikler (A. Ayten, M. Koç, & N. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik içinde* (s. 237-257). Dem Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Maneviyat. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 22 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Vasegh, S. (2009). Psychiatric treatments involving religion: Psychotherapy from an Islamic perspective (P. Huguelet & H. G. Koenig, Ed.), *Religion and spirituality in psychiatry* içinde (s. 301–316). Cambridge University Press.
- Worthington, E. L., & Aten, J. D. (2009). Psychotherapy with religious and spiritual clients: An introduction. *Journal of Clinical Psychology*, 65(2), 123-130.
<https://doi.org/10.1002/jclp.20561>

- Vieten, C., Scammell, S., Pilato, R., Ammondson, I., Pargament, K. I., & Lukoff, D. (2013). Spiritual and religious competencies for psychologists. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(3), 129-144. <https://doi.org/10.1037/a0032699>
- Yaman, N. (2017). Yas sürecinde manevi danışmanlık ve rehberlik (A. Ayten, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik teori ve uygulama alanları* içinde (s. 273-300). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Yalom, I. D. (2017). *Din ve psikiyatri*. Pegasus Yayınları.
- Yıldırım, M. (2019). *İHSAN modeli ile manevi danışmanlık uygulamalarının psikolojik rahatsızlıklar üzerindeki iyileştirici etkisi üzerine deneysel bir çalışma* (Tez No. 553503) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yücel, F. (2018). ABD’de Müslümanlara yönelik dini danışmanlık eğitimi (Hartford Seminary örneği) (A. Ayten, M. Koç, & T. Tınaz, Ed.), *Manevi danışmanlık ve rehberlik* içinde (2. baskı, s. 373-394). Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.